

University of Groningen

Partijformaties op Europees niveau

Voerman, Gerrit

Published in:

Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2007

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2009

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (2009). Partijformaties op Europees niveau: van federaties naar Europartijen. In G. Voerman (editor), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2007* (blz. 191-221). Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

PARTIJFORMATIES OP EUROPEES NIVEAU

Van federaties naar Europartijen

G. Voerman*)

1. Inleiding

‘Europese politieke partijen zijn een belangrijke factor voor integratie binnen de Unie. Zij dragen bij tot de vorming van een Europees bewustzijn en tot de uiting van de politieke wil van de burgers van de Unie.’¹ De positie van de Europese politieke partijen in het Europese politieke proces werd voor het eerst formeel in 1992 vastgelegd in het Verdrag van Maastricht. De formulering van dit artikel heeft een curieus impliciet normatief aspect, alsof de Europese partijen dienen bij te dragen aan de vorming van een positief Europees bewustzijn. In deze beschouwing gaat het niet over dit punt, maar om enkele andere elementen uit het verdragsartikel: enerzijds de ‘partijen op het Europees niveau’, en anderzijds de tweede taak die hen sinds het Verdrag van Maastricht formeel is toebedeeld: het tot uitdrukking brengen van de politieke wil van de kiezers in de representatieve democratie die de Europese Unie wil zijn.

In deze bijdrage staan twee vragen centraal. Ten eerste: is er op Europees niveau sprake van partijen (hier voorlopig aangeduid als ‘federaties’) zoals we die in nationale politieke systemen kennen; en ten tweede: op welke wijze hebben deze federaties gestalte gegeven aan de representatieve functie die zij moeten vervullen? Eerst zal worden aangegeven wat wordt verstaan onder politieke partijen op Europees niveau en hun representatiefunctie. Daarna zal in hoofdlijnen de organisatorische evolutie van de federaties vanaf hun ontstaan in het midden van de jaren zeventig tot op heden worden geschetst, waarbij vooral de aandacht vooral uitgaat naar de wijze waarop hun functies zich ontwikkeld hebben.² Vervolgens wordt de balans opgemaakt. Het zal niet als een verrassing komen dat de federaties partijen *sui generis* zijn, die in be-

*) Met dank aan Martin van der Linde en Edwin van Rooyen voor hun assistentie en commentaar.

paalde opzichten sterk afwijken van nationale partijen – hetgeen onder meer tot uitdrukking komt in de beperkte mate waarin zij hun formeel vastgelegde representatieve taak hebben kunnen uitvoeren. Tot slot wordt stilgestaan bij de vraag waaraan die onvolkomenheden toe te schrijven zijn, en op welke manier hierin verbetering zou kunnen worden aangebracht.

2. Eurofederaties en hun representatieve functie

De Eurofederatie (of de Europartij, zoals de federatie later zou worden aangeduid) organiseert een partijfamilie op Europees niveau. Zij is geen homogene organisatie, maar een netwerk van drie structuren: de nationale lidpartijen, de Eurofractie, en de transnationale, extraparlamentaire partijorganisatie – in de termen van de Amerikaanse en Ierse politicologen R.S. Katz en P. Mair respectievelijk de *party on the ground*, de *party in public office*, en de *party in central office*.³ De nationale partijen vormen de *party on the ground*: zij verbinden de federatie met de samenleving. De Eurofractie is de *party in public office* en vertegenwoordigt de federatie in het Europees Parlement. De *party in central office* wordt gevormd door de transnationale partijorganisatie, de federatie, die net als de fractie vooral op Europees niveau actief is. Zij overkoepelt organisatorisch de nationale lidpartijen en de fractie en geeft de politieke richting aan – althans in theorie. De onderlinge relaties tussen deze drie structuren zijn door de tijd heen bepaald niet altijd evenwichtig en harmonieus geweest, en tegenwoordig ook nog niet. Een indicatie voor de mate waarin de respectievelijke onderdelen geïntegreerd zijn binnen het grotere geheel, biedt de schaal die de Duitse politoloog O. Niedermayer heeft opgesteld. Hij onderscheidt drie stadia. In de eerste fase hebben de nationale partijen op ad hoc-basis grensoverschrijdende contacten met partijen in andere landen. In het volgende stadium van de coöperatie zijn de relaties tussen de nationale partijen ingebed in een permanente organisatiestructuur. In de derde fase van de integratie is de autonomie van de lidpartijen beperkt ten gunste van een gemeenschappelijk orgaan – en heeft de transnationale organisatie plaatsgemaakt voor een supranationale.⁴

De *party on the ground*, *in public office* en *in central office* dragen elk op eigen wijze bij aan de uitvoering van de representatieve functie van de federatie. In deze beschouwing staat de transnationale partijorganisatie, de federatie, centraal. Zij kent in theorie een zekere mate van onafhankelijke autoriteit als gevolg van de gedeeltelijke overdracht van soevereiniteit van de lidpartijen naar het transnationale niveau, maar kan zich als gevolg van gebrek aan medewerking van diezelfde nationale partijen (vooralsnog) niet volledig ontwikkelen.

De representatieve functie van politieke partijen kan op verschillende wijzen worden geïnterpreteerd. Sommigen beperken deze tot de programmatische functie van de partij, dat wil zeggen het kanaliseren en bundelen van preferenties die in de samenleving voorkomen. De geselecteerde en geprioriteerde opvattingen worden door de partij in haar verkiezingsprogramma geïntegreerd, dat vervolgens weer dient als basis voor de opstelling van de fractie in het parlement en van de eventuele bewindslieden in de regering. Op deze manier worden de kiezersvoorkeuren in het besluitvormingsproces gebracht. De representatieve functie van een partij kan echter ook breder worden opgevat dan uitsluitend het inhoudelijk structureren van de *voter choice*, in die zin dat de noodzakelijke activiteiten rond de programmatische taak er ook bij worden betrokken – zoals het voeren van verkiezingscampagnes en de werving van kandidaten die de standpunten uitdragen.⁵ Hier is gekozen voor de ruimere uitleg van de representatieve partijfunctie: naast de articulatie en aggregatie van preferenties wordt er ook de rekrutering en selectie van het politieke personeel, de electorale mobilisatie en de beleidsbeïnvloeding onder verstaan. Kortom: het gaat om de *linkage function* van de partijen, als intermediaire agent tussen samenleving en staat.

3. Historische ontwikkeling van de federaties en Europartijen

De ontwikkeling van politieke partijen wordt in belangrijke mate mede bepaald door veranderingen in hun institutionele omgeving. Zo bracht de evolutie van parlementen die de regering controleerden de vorming van fracties met zich mee, en ging de uitbreiding van het kiesrecht gepaard met de opkomst van massapartijen. Dit hier wat schematisch weergegeven institutionele mechanisme voltrok zich ook op Europees niveau. Gesteld kan worden dat naarmate het proces van de Europese integratie zich verdiepte en verbreedde, de samenwerking tussen de partijen van de verschillende lidstaten van dezelfde politieke familie in het algemeen gesproken intensiever werd – in ieder geval in formele zin. Daarbij wisselden perioden van snelle vooruitgang zich af met tijden van betrekkelijke stilstand. In deze paragraaf wordt ingegaan op de belangrijkste ontwikkelingen waarvan een constituerende invloed uitging op de federaties: (het perspectief op) de directe verkiezingen voor het Europees Parlement in de jaren zeventig, de val van de Berlijnse Muur en de vermelding van de ‘partijen op Europees niveau’ in het Verdrag van Maastricht rond 1990, en tot slot de invoering van het partijenstatuut in november 2003. Voordat op deze ontwikkelingen wordt ingegaan, komt eerst de totstandkoming en positie van de fracties in de achtereenvolgende Europese parlementaire organen aan de orde, aangezien deze vaak de basis vormden voor de federaties.

3.1 Prelude: fractievorming in de jaren vijftig

Het proces van Europese integratie dateert van het begin van de jaren vijftig. In mei 1950 stelde de Franse politicus M. Schuman de vorming voor van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS). Nederland, België, Luxemburg, Italië, Frankrijk en Duitsland zouden een jaar later hiervoor tekenen; in 1952 trad het verdrag in werking. In september hield de ‘Gemeenschappelijke Vergadering’ van de EGKS haar openingssessie in Straatsburg. Dit parlement had als taak politiek toezicht te houden op de Hoge Autoriteit – het uitvoerend orgaan van de EGKS – en kon die zo nodig tot aftreden dwingen. Hoewel de Gemeenschappelijke Vergadering op nationale basis was samengesteld (de parlementen van de lidstaten wezen jaarlijks de vertegenwoordigers aan), bleek ideologische verwantschap sterker dan nationale herkomst: al snel vormden zich sociaal-democratische, christen-democratische en liberale fracties. In juni 1953 werden deze formeel erkend. Daarbij kregen ze financiële steun voor de instelling van een permanent secretariaat, het houden van vergaderingen of het inschakelen van deskundigen. Hun juridische status en materiële bijstand behielden zij in het Europees Parlement – zoals de Gemeenschappelijke Vergadering sinds 1958, na de totstandkoming van de Verdragen van Rome in maart 1957, heette. Deze overeenkomsten regelden de instelling van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) en Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (Euratom), die vanaf 1967 samen met de EGKS als ‘Europese Gemeenschappen’ – EG – zouden worden aangeduid. De positie van de fracties werd daarin sterker: ‘all three of them enlarged their Bureau, developed their administrative organisation further and intensified their political activity’.⁶

De sociaal-democraten – met de communisten de meest internationalistische van alle partijfamilies – waren de eersten die, niet lang na de totstandkoming van de EGKS, tot transnationale partijorganisatorische samenwerking overgingen. In de Gemeenschappelijke Vergadering vormden de sociaal-democratische afgevaardigden uit de zes landen de zogeheten ‘Socialistische Fractie’, met een coördinerend bureau en een permanent secretariaat. De samenwerking tussen de sociaal-democratische partijen kwam in die tijd onder auspiciën van de West-Europese sectie van de Socialistische Internationale uiterst voorzichtig op gang. In dit proces speelde de PvdA een voortrekkersrol.⁷ In de aanloop naar de oprichting van de EEG en Euratom besloten deze partijen in 1957 tot de oprichting van het *Liaison Bureau of the Socialist Parties of the European Community*. Spil was het verbindingsbureau, waarin elke partij was vertegenwoordigd en dat jaarlijks meermalen bijeenkwam. Het diende onder meer de contacten met de Eurofractie te onderhouden,

aanbevelingen op te stellen en de aangesloten partijen te informeren.⁸ Daarnaast werd er elke twee jaar een congres gehouden, bestaande uit partijvertegenwoordigers, de leden van de Eurofractie en de leden van het verbindingsbureau. In beginsel zouden deze regelmatige, geïnstitutionaliseerde ontmoetingen van parlementariërs en partijrepresentanten de onderlinge communicatie en de coördinatie van politieke stellingnames moeten vergemakkelijken.⁹ Na een voortvarende start kwam daar uiteindelijk niet veel van terecht. Van meerderheidsbeslissingen was overigens geen sprake; de nationale partijen leverden niets van hun macht in.

3.2 Het ontstaan van de federaties (jaren zeventig)

Op Europees niveau gingen de fracties dus vooraf aan de federaties. Gedacht werd dat het proces van partijvorming pas echt op gang zou komen wanneer het Europees Parlement niet langer indirect zou worden samengesteld, maar direct zou worden gekozen door de kiezers in de lidstaten. Al in het EGKS-verdrag was de mogelijkheid geboden dat de leden van de Algemene Vergadering gekozen werden ‘by direct universal suffrage’. In de Verdragen van Rome kreeg het parlement zèlf de mogelijkheid ‘een in alle lidstaten eenvormige procedure’ voor directe verkiezingen op te stellen – zonder dat daarbij een termijn was gesteld waarbinnen dit diende te geschieden. Door passiviteit of regelrechte tegenwerking van nationale regeringen kwam hier weinig van. In de jaren zestig verkeerde de Europese integratie in een impasse, mede als gevolg van de blokkade van de Franse president Ch. de Gaulle om het Verenigd Koninkrijk als lid van de EEG toe te laten, de bevoegdheden van het Europees Parlement uit te breiden, en het gekwalificeerde meerderheidsbesluit in te voeren. Daarmee was er voor de nationale partijen ook geen prikkel om tot nauwere onderlinge samenwerking te komen. Na het terugtreden van De Gaulle in 1969 kwam hierin verandering. De Europese top van staats- en regeringsleiders in Den Haag in december van dat jaar zorgde voor een doorbraak: niet alleen zetten zij de deur voor uitbreiding weer open, maar ook wilden zij de bevoegdheden van het Europees Parlement vergroten en de modaliteiten van directe Europese verkiezingen laten onderzoeken. Door dit nieuwe elan nam aan het begin van de jaren zeventig de belangstelling binnen de nationale partijen voor transnationale samenwerking toe. In december 1974 besloot de Europese top in Parijs tot het houden van directe verkiezingen aan het einde van het decennium. Van dit besluit ging een zeer sterke stimulans uit op de losse Europese partijverbanden *in statu nascendi* om zich hechter aaneen te sluiten: zij dienden enerzijds de Europese kiezers te mobiliseren (of in ieder geval de door de nationale partijen gevoerde

verkiezingscampagnes te coördineren), en anderzijds als schakel te gaan fungeren tussen het Europese electoraat en de Europese politieke instellingen (mede door de opstelling van een gemeenschappelijk verkiezingsprogramma). De verwachtingen van de effecten van de directe Europese verkiezingen waren bij sommigen zeer hoog gespannen. Zo schreef D. Marquand, een voormalig lid van het Britse Lagerhuis voor Labour: 'The Community's chances of moving beyond the narrow limits of the present "*Europe des patries*" depend crucially on the emergence of a new kind of "*Europe des partis*", in which the political forces that matter at the national level are bound together by the need to fight for power at the Community level. At present, such a Europe exists only in embryo, but no one who has watched the preparations now being made for direct elections can doubt that they will help considerably to hasten the moment of its birth.'¹⁰

Sociaal-democraten

Met het perspectief van directe Europese verkiezingen kwam het sociaal-democratische federaliseringsproces in 1974 in een nieuwe fase met de oprichting van de *Confederation of Socialist Parties of the European Community* (CSPEC). Hoewel er in organisatorisch opzicht weinig veranderde, verloren de aangesloten partijen in de nieuwe structuur formeel iets van hun autonomie, aangezien zowel het bureau als het congres onder bepaalde voorwaarden besluiten bij meerderheid konden nemen. Daarbij hadden de partijen in de praktijk wel de mogelijkheid van een 'opt-out', wanneer zij zich in hun belangen geschaad achtten. De Britse en Duitse politicologen S. Hix en U. Lesse menen daarom dat de confederatie bepaald nog geen transnationale partij was; volgens de Britse politicoloog R. Ladrech bleef zij 'essentially an organization dependent upon the national member parties'.¹¹ Dat was ook al duidelijk geworden in de discussie over de naam van de organisatie: waar de Nederlandse sociaal-democraten graag de samenwerking wilden uitbouwen en voor een 'federatie' pleitten, wilde de Britse *Labour Party* niet verder gaan dan 'confederatie'. Deze meningsverschillen weerspiegelden de uiteenlopende standpunten binnen het verband over de Europese integratie als zodanig. Interne verdeeldheid speelde de CSPEC ook parten bij de opstelling van het gemeenschappelijke programma voor de Europese verkiezingen van 1979.¹² Het project werd in juni 1978 gered door de top van de partijleiders in Brussel. Met het oog op de verkiezingen stelden zij een tamelijk vage 'politieke verklaring' vast, waarop het congres een korte 'oproep aan de kiezer' deed; de nationale partijen kregen de ruimte om met een eigen programma te komen. De interventie was een belangrijk precedent, 'which began the institutionalisation of the

socialist leaders' summits as the main decision-making body in the Confederation'.¹³

De eerste directe Europese verkiezingen had het feilen van de CSPEC blootgelegd: te veel lidpartijen hadden een nationale campagne gevoerd op basis van nationale onderwerpen. Tegelijkertijd werd duidelijk dat er een tegenwicht nodig was tegen de groeiende onafhankelijkheid van de Socialistische Fractie in het Europees Parlement. Een bescheiden reorganisatie was het gevolg. De banden met de Eurofractie werden wat aangehaald, en de jaarlijkse partijleidersconferentie geïnstitutionaliseerd (later zou worden bepaald dat die twee keer per jaar zou worden gehouden, vlak voor de Europese Raad van staats- en regeringsleiders). Ook werd statutair vastgelegd dat de CSPEC de opstelling van de nationale partijen zou coördineren – wat een bescheiden stap in supranationale richting was. Tegelijk sprak het congres uit dat de Confederation niet de intentie had uit te groeien tot een 'Europese superpartij', waarin de aangesloten partijen een deel van hun soevereiniteit zouden moeten opgeven.

Christen-democraten

Al met al hadden de sociaal-democraten zich voortvarender getoond dan de liberale en christen-democratische concurrenten, bij wie de federatieve organisatorische samenwerking later op gang kwam. In 1947 vormden christen-democraten de *Nouvelles Équipes Internationales* (NEI). Hoewel de NEI niet meer dan een los samenwerkingsverband was, wenste een aantal partijen zich hieraan niet te binden. Mede hierdoor bleef de NEI lange tijd vooral een ontmoetingsclub van leidende persoonlijkheden uit christen-democratische kring, totdat die in december 1965 werd omgevormd tot de *European Union of Christian-Democrats* (EUCD). Deze organisatie was wat minder los opgezet dan haar voorganger; zo konden alleen partijen zich erbij aansluiten.¹⁴ De christen-democratische Eurofractie onderhield met de EUCD – evenals eerder met de NEI – nauwe banden.¹⁵

In het begin van de jaren zeventig raakte ook het christen-democratische federaliseringsproces in een stroomversnelling. In 1970 gingen de EUCD en de Eurofractie over tot de instelling van een 'Standing Conference of the Six', die als contactorgaan moest fungeren tussen de voorzitters van de christen-democratische partijen van de EG-landen, hun nationale parlementaire fracties en van de Eurofractie. In 1972 werd dit gremium omgevormd tot het *Political Committee of the Christian Democratic Parties in the EC* – de spil bij de totstandkoming van een Europese partij.¹⁶ Twee jaar later begon het bureau van de EUCD met de daadwerkelijke voorbereiding van de oprichting van een transnationale organisatie. Grote meningsverschillen bestonden echter over de

grondslag en de samenstelling van de federatie. Met als doel een sleutelpositie voor de christen-democraten in het Europees Parlement te verzekeren en een breed anti-socialistisch blok te vormen, wilden de Duitse CDU en CSU een zo breed mogelijk verband van christen-democraten en conservatieven. De meeste andere partijen – waaronder de Nederlandse ARP, CHU en KVP, die later zouden opgaan in het CDA – wensten een zuiver christen-democratische federatie en dus geen lidmaatschap voor niet-christelijke, seculiere groeperingen. De programmatistische puristen wonnen deze slag, maar verloren de strijd om de naam van de federatie. Op aandrang van de Duitsers werd gekozen voor de neutrale aanduiding *European People's Party* (EPP) (in het Nederlands Evangelische Volkspartij; EVP), die een ruimere ledensamenstelling (op termijn) mogelijk maakte. De ondertitel '*Federation of Christian Democratic Parties of the European Community*' mocht dan nog wel identiteitsbepalend zijn, maar zij raakte al snel in onbruik.

De EPP werd op 8 juli 1976 opgericht, mede door de drie Nederlandse partijen. Met de aanduiding 'partij' gaf de EPP aan supranationale aspiraties te hebben, maar volgens de Britse politicoloog G. Pridham was daar in de praktijk geen sprake van – de term 'federatie' in de ondertitel weerspiegelt dan ook de ambivalentie.¹⁷ In haar statuten bekende de EPP zich tot een federale interne structuur. Haar politiek bureau en haar tweejaarlijkse congres konden bij meerderheid van stemmen besluiten; de aldus vastgestelde verkiezingsprogramma's waren bindend voor de nationale partijen.¹⁸ In 1983, na het aantreden in West-Duitsland van H. Kohl als bondskanselier, begon de EPP met het beleggen van conferenties van christen-democratische partij- en regeringsleiders, ter voorbereiding van de bijeenkomsten van de Europese Raad. Het gewicht van dit orgaan werd gaandeweg steeds groter; volgens waarnemers zou dit hebben geleid tot 'aantasting van het democratische besluitvormingsproces en een vertroebeling van het politieke debat met staatsbelangen'.¹⁹

Ondanks deze ogenschijnlijk supranationale en centralistische tendensen zouden de nationale partijen binnen de EPP in verregaande mate hun zelfstandigheid hebben behouden; zo erkende de overkoepelende organisatie in haar statuten 'their identity and their freedom of action within the framework of their national responsibilities'.²⁰ De Zweedse politicoloog K.M. Johansson is van mening: 'It is still national politicians and parties that have the final say on EPP programs and positions'.²¹ De EPP-leiding houdt daar ook rekening mee door niet over elk thema bij meerderheid te besluiten, maar zoveel mogelijk naar consensus te streven. De Britse politicoloog D.L. Hanley ziet de EPP dan ook als een organisatie die de nationale partijen samenbrengt in een losse structuur. 'Co-ordination is a more useful concept for understanding the EPP than

supra-nationalism. It seems to us idle to refer to the EPP as a “super-party” on transnational lines’.²² Aanvankelijk kende de EPP het individueel lidmaatschap, anders dan de CSPEC en de hieronder nog te behandelen ELD. Omdat sommige partijen meenden dat hiermee de achterdeur werd opengezet voor de leden van niet aangesloten conservatieve partijen, werd deze mogelijkheid in 1979 weer afgeschaft.²³

In de relatie met de Eurofractie was de EPP de onderliggende partij. In de eerste plaats was zij afhankelijk van de fractie, niet alleen in financieel opzicht, maar ook wat betreft personeel. Daarbij komt dat de fractie relatief sterk was vertegenwoordigd in EPP-organen, waaronder het politiek bureau.²⁴ Bovendien hadden de meeste lidpartijen de gewoonte niet hun belangrijkste politici als vertegenwoordigers naar het bestuur van de EPP af te vaardigen, wat er ook toe bijdroeg dat de EPP in de schaduw van de fractie bleef staan.

Liberalen

Aan het begin van de jaren zeventig trachtte de Liberale Internationale (die in 1947 was opgericht) de samenwerking en de onderlinge contacten tussen de liberale partijen van de EG-landen te bevorderen. Het idee om een permanente regionale federatieve organisatie onder de hoede van de Internationale te vormen, werd echter snel verlaten. In 1973 besloten de liberale partijleiders – waaronder de VVD – tot de oprichting van een apart Europees partijverband. Hun rol in het proces van federalisering was groot; ‘they became the driving force towards the establishment of a transnational party organisation’, aldus de Duitse politicoloog R. Hrbek.²⁵ Op 26 maart 1976 kwam de *Federation of Liberal and Democratic Parties of the European Community* tot stand, afgekort tot ELD. De term ‘*Democrats*’ was toegevoegd omdat niet alle aangesloten partijen zich liberaal wensten te noemen.²⁶ In 1986, nadat een aantal nieuwe partijen uit de mediterrane landen waren toegetreten, veranderde de ELD haar naam in *Federation of Liberal Democratic and Reform Parties* (ELDR).²⁷ De interne cohesie van de federatie heeft van meet af aan geleden onder de grote politieke heterogeniteit; een aantal van de aangesloten partijen stonden in het politieke centrum, een enkeling links, andere meer rechts – en soms waren beide varianten in één land te vinden. Zo trad in december 1994 D66 toe, nadat in 1989 haar enige Europarlementariër zich bij de liberale fractie had aangesloten – waardoor er twee Nederlandse partijen lid waren van de ELDR.²⁸

De rol van de liberale Eurofractie in het totstandkomingsproces van de ELD was betrekkelijk gering, mede vanwege haar traditioneel grote interne politieke verscheidenheid. Bij de uitbouw van de liberale federatie was zij in financieel en organisatorisch opzicht wel van groot belang.²⁹ Die afhankelijkheidsrelatie voorkwam ook dat de ELD rich-

ting zou geven aan de politieke opstelling van de Eurofractie, zoals oorspronkelijk de bedoeling was: in de praktijk voerde de fractie de boven-³⁰toon.

Hoewel bij de oprichting expliciet gekozen was voor de aanduiding 'federatie' en niet die van 'partij', kenden de statuten het congres en het bestuur van de ELDR de mogelijkheid toe gekwalificeerde meerderheidsbesluiten te nemen. In formele zin werd daarmee de autonomie van de aangesloten partijen tot op zekere hoogte ingeperkt, en 'there are often cases where a party finds itself in a minority position and outvoted'.³¹ In de praktijk proberen de aangesloten partijen, die alle zeer aan hun onafhankelijkheid hechten, doorgaans consensus te bereiken. Ook op andere terreinen beschikte de ELD over supranationale bevoegdheden. Zo diende zij de nationale kandidatenlijsten voor de Europese verkiezingen goed te keuren – zonder dat dit overigens ooit is gebeurd.³² Ook waren de ELD-partijen verplicht in de campagne voor deze verkiezingen met het gemeenschappelijk opgestelde programma te werken.

Conservatieven en regionalisten

Naast deze federaties kwamen nog enkele andere Europese partijverbanden tot stand – zij het opmerkelijk genoeg niet van de communisten, in velerlei opzicht wellicht de meest internationaal georiënteerde partijen. Ideologische onenigheid die verband hield met het 'Eurocommunisme' stond nauwe samenwerking tussen de twee grootste West-Europese communistische partijen – die van Frankrijk en Italië – in de weg. Daarentegen wisten de conservatieven – die nooit warm waren gelopen voor internationale partijorganisatorische samenwerkingsstructuren – wel tot een verband te komen. Bijna twee jaar na de totstandkoming van de EPP werd in april 1978 de *European Democratic Union* (EDU) opgericht, die als brug tussen de christen-democratische, conservatieve en rechts-liberale krachten diende te fungeren. De ontstaansgeschiedenis van de EDU liep parallel aan die van de EPP.³³ Drijvende krachten erachter waren nota bene de Duitse en Oostenrijkse christen-democraten, en de Britse *Conservatives*. Deze laatsten hoopten met de EDU hun isolement in het Europees Parlement te doorbreken. De andere partijen die deel uitmaakten van de EPP waren meestal *not amused*: zij zagen de EDU vooral als een rivaliserende organisatie. De EDU was niet meer dan een uiterst losse associatie van partijen (deels ook van buiten de EG): de supranationalistische afkeer van de Britse Conservatieven en anderen stond een hechter verband in de weg. Tot een gemeenschappelijk programma bij de Europese verkiezingen van 1979 kwam het dan ook niet.

Internationale samenwerking lijkt ook voor regionale partijen niet voor de hand te liggen. Desalniettemin sloten ook zij zich met het oog op de Europese verkiezingen van 1979 aaneen. De teleurstellende resultaten leidde tot de gedachte dat intensievere samenwerking nodig was, hetgeen in 1981 op initiatief van de Vlaams-nationalistische Volksunie resulteerde in de vorming van de betrekkelijk los georganiseerde *European Free Alliance* (EFA).³⁴ Tot de oprichters behoorde ook de Fryske Nasjonale Partij (FNP).³⁵ Anders dan de andere federaties kon de EFA aanvankelijk niet terugvallen op de steun van een geestverwante parlementaire fractie. Hoofddoelstelling van de bij de Alliantie aangesloten partijen is de gedeeltelijke of gehele zelfstandigheid voor hun regio's. Van 1984 tot 1989 vormde de EFA in het Europese Parlement samen met de Groenen de Regenboog-groep.

Groenen

De Groenen kwamen in de aanloop naar de verkiezingen van 1979 nauwelijks tot samenwerking. Daarna duurde het tot februari 1982 voordat men overging tot de vorming van de *Coordination of Green and Radical Parties in Europe*.³⁶ Hiervan maakten ook partijen deel uit die niet als echt ecologisch werden beschouwd. Deze ingebakken tegenstelling leidde tot een breuk, waarna in de herfst van 1983 de *European Green Co-ordination* (EGC) werd opgericht – ook wel als '*European Greens*' aangeduid. Hoewel meer decentraal van aard, vertoonde het organisatiemodel van de EGC veel overeenkomsten met die van de andere transnationale federaties, met een congres en een uitvoerend bestuur. Besluiten werden genomen op basis van unanimititeit.

In tegenstelling tot de andere partijfamilies, waar de fractie bij de oprichting van de federatie een belangrijke rol vervulde, speelde bij de totstandkoming van de EGC de wens mee een gemeenschappelijke fractie in het Europees Parlement op te zetten – mede vanwege de te verwachten inkomsten. Net als bij de andere federaties ontving de EGC inderdaad organisatorische en vooral sinds 1989 substantiële financiële steun van de fractie. Van enige politieke leiding van de Europarlementariërs door de EGC was geen sprake. Voor de verkiezingen van 1984 en 1989 stelde EGC programma's op, waarvan de fractie zich echter weinig aantrok (en de aangesloten partijen evenmin).³⁷

Balans

De verwachting dat de eerste directe Europese verkiezingen in 1979 zouden leiden tot het ontstaan van een politieke arena op Europees niveau waarin de federaties een voor het electoraat zichtbare en herkenbare rol zouden vervullen, werd niet bewaarheid. 'The EP elections were fought in the nation states, by the national parties, with national

candidates and on national issues', aldus Hix.³⁸ In de typering van de Duitse politicologen K. Reif en H. Schmitt ging het hier om 'second-order-elections', die zich afspeelden binnen een nationale context en die werden gekarakteriseerd door electorale verliezen voor regeringspartijen, kansen voor kleinere en nieuwe partijen, en een lage opkomst van de kiezers.³⁹

De opkomst bij de eerste directe Europese verkiezingen was laag, en zou in de jaren tachtig nog verder dalen. Evenmin stimuleerden deze verkiezingen de ontwikkeling van de federaties in supranationale richting; eerder stakte dit proces. Aan de ene kant had dit te maken met de betrekkelijke onmacht van het Europees Parlement. Wilden de federaties een sterkere positie verkrijgen, dan dienden de parlementaire bevoegdheden substantieel uitgebreid te worden, zo werd er gedacht. Anderzijds hing die stagnatie ook samen met de grote interne politieke verscheidenheid van de federaties, ondanks het feit zij binnen de EG partijen in één organisatorisch verband bijeenbrachten die min of meer uit dezelfde ideologische familie afkomstig waren. Bij de sociaal-democraten divergeerden de visies op Europese integratie nogal (en daarmee ook de opvattingen over de mate waarin hun Europese federatie op supranationale leest zou moeten worden geschoeid); de christen-democraten verschilden fundamenteel van mening over de samenwerking met de conservatieven; en de liberalen waren niet alleen verdeeld over Europese integratie, maar ook over de mate waarin de overheid in het economisch leven kon (of moest) interveniëren.

Deze politieke heterogeniteit, die op haast symbolische wijze tot uitdrukking was gekomen bij het zoeken naar een naam bij de vorming van de drie grote federaties rond het midden van de jaren zeventig, hield ook in het volgende decennium aan.⁴⁰ Ook al slaagden de federaties er in 1984 en 1989 in een gemeenschappelijk verkiezingsprogramma op te stellen, van een leien dakje was dit niet gegaan. Bovendien waren deze programma's omwille van de eenheid doorgaans nogal vlak en algemeen. Desalniettemin waren er nog vrijwel altijd lidpartijen die zich op onderdelen ervan distantieerden. Ook stelden partijen vaak naast het gemeenschappelijke manifest nog een eigen verkiezingsprogramma op, bedoeld voor nationaal gebruik.⁴¹ Desondanks nam de cohesie enigszins toe – bij de EPP meer dan bij de CSPEC, omdat de Britse en Deense sociaal-democratische lidpartijen ook toen nog weinig op hadden met Europese integratie.⁴² Binnen de ELDR namen daarentegen de tegenstellingen toe, vooral over het economisch beleid en de kernbewapening.⁴³

Een slagvaardig optreden van de federaties werd niet alleen gehinderd door de (uiteenlopende) politieke en ideologische verschillen, maar ook door hun organisatorische zwakte en verregaande afhankelijkheid van

de fracties in het Europees Parlement. De federaties werden in belangrijke mate op de been gehouden met financiële steun van de Eurofractie. Ten behoeve van de campagnevoering bijvoorbeeld kregen de fracties fondsen van het Europees Parlement, die voor een deel werden doorgepluisd naar de federaties. Ook het personeel van de federaties stond niet zelden op de loonlijst van de fractie, en vrijwel alle federaties – met uitzondering van de EPP – waren in de burelen van het Europees Parlement gehuisvest. In deze situatie was het bijzonder onwaarschijnlijk dat de federatie richting – laat staan leiding – kon geven aan het werk van de fractie. Daarbij kwam dat de Europarlementariërs geneigd waren vooral rekening te houden met de lidpartijen en de fractieleiding, waarvan ze immers voor herverkiezing respectievelijk hun parlementaire loopbaan afhankelijk waren. Ook los van de bestaande afhankelijkheidsrelatie was het voeren van regie door de federaties niet eenvoudig: de steeds intensievere parlementaire werkzaamheden brachten met zich mee dat de Eurofractie ten aanzien van allerlei – soms geheel nieuwe – kwesties steeds frequenter in korte tijd standpunten diende te formuleren. De federatie had hierbij dan vaak het nakijken.

In de termen van Niedermayer bevonden de federaties zich in deze periode in de coöperatiefase: door transnationale samenwerking hoopten de nationale politieke partijen hun invloed op het Europees niveau te optimaliseren.⁴⁴ De federaties vervulden vooral enkele met de verkiezingen samenhangende functies, zoals de opstelling van een gemeenschappelijk verkiezingsprogramma en een zekere coördinatie van de landelijke campagnes voor de Europese verkiezingen. Vergeleken met de politieke partij op nationaal niveau waren de functies van deze nieuwe Europese samenwerkingsverbanden uiterst beperkt. Zo hadden zij niets over de rekrutering van kandidaten te zeggen. Hun organisatiestructuur was navenant zwak; in plaats van ‘federatie’ hadden ze beter ‘confederatie’ kunnen heten. Alhoewel enkele federaties formeel op basis van het meerderheidsbeginsel besluiten namen, was in de praktijk toch vaak unanimiteit vereist: de meeste lidpartijen waren niet bereid een deel van hun soevereiniteit af te staan.⁴⁵

3.3 De transformatie van federatie naar Europartij (jaren negentig)

Aan het begin van de jaren negentig raakte de ontwikkeling van de federaties in een volgende fase, wederom door nieuwe mogelijkheden als gevolg van de voortschrijdende verdieping en verbreding van de Europese integratie. Aan de ene kant bood de ondergang van het communisme in Oost-Europa en het toekomstige lidmaatschap van de landen achter het voormalige IJzeren Gordijn de federaties de gelegenheid nieuwe lidpartijen te winnen. Aan de andere kant kwam de Europese

integratie in een stroomversnelling. Opeenvolgende verdragen versterkten vanaf 1987 het supranationale karakter van de EG (sinds het Verdrag van Maastricht Europese Unie geheten), zowel doordat de Raad van Ministers in toenemende mate besluiten met een gekwalificeerde meerderheid kon nemen als door de vergroting van de bevoegdheden van het Europees Parlement. De federaties werden hierdoor sterker, zoals ook bleek uit hun formele erkenning in het Verdrag van Maastricht. Vooral op hun aandringen werd voor het eerst in een Europees verdrag een formele verwijzing naar de transnationale Europese partijen opgenomen (zie het citaat aan het begin van dit artikel). Hoe weinig uitgewerkt het artikel ook is, het belang van de federaties in het politieke proces van de Europese Unie vond zo wel erkenning. Zij dienden enerzijds het bewustzijn binnen de Unie te bevorderen (door deze dichter bij de kiezers te brengen) en anderzijds de burgers binnen de Europese politieke arena te representeren. Kennelijk werd er van uitgegaan dat de federaties op deze manier de band tussen burger en de Europese Unie zouden versterken, en daarmee de legitimiteit van de Unie vergroten. De wijze waarop zij dat precies moesten doen en met welke middelen bleef in het duister; over bijvoorbeeld financiële ondersteuning van de Europese partijen of hun rol in de Europese verkiezingen was niets vermeld.⁴⁶ De erkenning had geen wettelijke consequenties en was dus vooral symbolisch, maar was desalniettemin nog altijd wel een flinke stap vooruit. Het zelfvertrouwen van de federaties nam toe en de meesten doopten zich al snel om tot ‘partijen’ – en zij zullen vanaf hier dan ook als ‘Europartij’ worden aangeduid.

De manier waarop de Europartijen erin waren geslaagd het artikel over de partijen op het Europees niveau in het Maastrichtse verdrag opgenomen te krijgen, is illustratief voor hun opstelling in de jaren negentig: zij gingen zich steeds meer richten op beïnvloeding van de Europese politieke agenda.⁴⁷ In de belangrijkste Europartijen werden de bijeenkomsten van de nationale partijleiders (in het geval van de christen- en sociaal-democraten niet zelden ook regeringsleiders), voorafgaande aan de bijeenkomsten van de Europese Raad, geïnstitutionaliseerd. Deze conferenties werden ook bijgewoond door prominente politieke geestverwanten in het Europees Parlement en de Europese Commissie. Dit forum had mede aan belang gewonnen door het terugdringen van het nationale veto binnen het Europese politieke proces, wat de ruimte voor politiek manoeuvreren had vergroot.

Sociaal-democraten

In november 1992 doopte de CSPEC zich om tot *Party of European Socialists* (PES). Hiermee leken de sociaal-democraten de weg naar supranationale partijvorming te zijn ingeslagen: het beginsel van meer-

derheidsbesluitvorming werd op bepaalde terreinen geïntroduceerd. De werking ervan werd echter – tot de teleurstelling van de PvdA⁴⁸ – ook meteen weer ingeperkt, omdat de lidpartijen statutair de mogelijkheid van een ‘opt-out’ behielden. Het gevolg was dat binnen de PES het streven naar consensus het leidende principe bleef.⁴⁹ De statuten maken hiervan expliciet melding: ‘In all the organs of the PES, efforts shall be made to establish the broadest possible measure of agreement following full consultation.’⁵⁰

De PES bleef in essentie een ‘partij van partijen’, ook al omdat de mogelijkheid van het individueel lidmaatschap in 1992 was afgewezen – de Britse *Labour Party* onder andere vreesde voor negatieve gevolgen voor de nationale partijorganisatie.⁵¹

De PES poogde vooral de onderlinge samenwerking van de lidpartijen te bevorderen en op elkaar af te stemmen. Zo werden de al langer bestaande bijeenkomsten van partijleiders geïnstitutionaliseerd en in 1996 die van vakministers geïntroduceerd; kregen politiek-inhoudelijke werkgroepen meer betekenis (onder meer door het bijeenbrengen van deskundigen uit de lidstaten), en werden de verbindingen met partijgenoten in andere Europese organen verstevigd. In 2001 werd bijvoorbeeld het overleg tussen de sociaal-democratische leden van de Europese Commissie en de fractieleiding geformaliseerd. Ook de beleidsinhoudelijke en programmatische samenwerking werd geïntensiveerd, die minder dan voorheen exclusief op de Europese verkiezingen was gericht maar meer op de sociaal-democratische inbreng in bijeenkomsten van de Raden en de intergouvernementele conferenties om zo invloed op de Europese agenda te kunnen uitoefenen.⁵²

Tegen het einde van de jaren negentig trachtte de PES tevens haar zichtbaarheid onder de leden van de lidpartijen te vergroten en zichzelf steviger binnen de lidpartijen te positioneren. De PES organiseerde bijeenkomsten in de lidstaten, liet haar logo plaatsen op het campagne-materiaal en op de websites van de lidpartijen, en trachtte het Europese verband verankerd te krijgen in de statuten van de lidpartijen. Verder veranderde de wijze waarop de lidpartijen hun gedelegeerden naar de PES-congressen aanwezen. Traditioneel was dat een taak van de partijleiding, maar in 1997 kreeg het partijcongres van de PvdA voor het eerst de gelegenheid om zelf een aantal van de Nederlandse gedelegeerden naar het PES-congres te kiezen, hetgeen hun mandaat zou versterken.⁵³ Het PES-congres zou overigens sinds 1999 minder frequent dagen, reden om twee jaar later een ‘council’ (raad) te introduceren die tussen de congressen bijeenkwam om de politieke lijn vast te stellen.

Christen-democraten

Evenals de PES onderging de EPP in de jaren negentig enkele organisatorische aanpassingen, bedoeld om de onderlinge coördinatie te verbeteren en de besluitvorming efficiënter te laten verlopen. De belangrijkste vernieuwing werd in 1995 doorgevoerd met de instelling van de 'summit'. Dit orgaan bestond uit de EPP-voorzitter, de regeringsleiders, de partijleiders in coalitieregeringen, de (vice-)voorzitters van de Europese Commissie en het Europese Parlement, en de voorzitter en secretaris van de EPP-fractie in het Europees Parlement. Zo nodig werden ook christen-democratische oppositieleiders uitgenodigd. De 'summit' kwam in de plaats van de partijleidersconferentie, die sinds 1983 bestond. Tegelijkertijd werd de zogeheten 'council' ingesteld. Dit orgaan bestond uit de voorzitters en secretarissen van de EPP en de lidpartijen, en de Eurocommissarissen.⁵⁴ Vaak hielden deze organen op dezelfde dag bijeenkomsten, ter voorbereiding van de vergaderingen van de Europese Raad, zodat standpunten op elkaar konden worden afgestemd. De belangrijkste functie van de EPP-summit was naast het coördineren van de opstelling van de verschillende partijen consensusvorming. De bedoeling was hiermee de politieke effectiviteit te vergroten.⁵⁵ Volgens haar secretaris-generaal T. Jansen zou het supranationale karakter van de EPP in de jaren negentig wat sterker zijn geworden; vanaf 1992 zou in het verband steeds meer gebruik zijn gemaakt van het stemmen bij meerderheid.⁵⁶ Desalniettemin zou het streven nog altijd gericht zijn op consensusvorming. Ook werd het individuele lidmaatschap weer ingevoerd.⁵⁷ De EPP trachtte net als de PES de nationale lidpartijen meer bij het Europese verband te betrekken. Zo konden niet alleen de partij-elites van de nationale lidpartijen maar ook de regionale organisaties deelnemen aan de EPP-congressen.

De EPP voerde onder druk van vooral de sterk anti-socialistisch gezinde Duitse christen-democraten, die de positie van de EPP in het Europese politieke proces wilden vergroten, een sterk expansieve strategie. In de jaren tachtig en negentig traden partijen toe die bepaald niet christen-democratisch waren, zoals de Spaanse *Partido Popular* of het Italiaanse *Forza Italia* – tot teleurstelling van het CDA.⁵⁸ De Britse en Deense conservatieve Europarlementariërs werkten nauw samen met de EPP-fractie in het Europees Parlement. De 'preciezen' in de EPP, die in de jaren zeventig nog hadden gezegevierd, hadden nu het nakijken. Het lidmaatschap van conservatieve partijen had gevolgen voor de identiteit en het programma van de EPP. Als gevolg van de meer behoudende opstelling lag een fusie met de conservatieve EDU voor de hand.⁵⁹ Na de Europese verkiezingen van 1999 kwam er een gezamenlijke fractie tot stand. Om de meer eurosceptische Britse *Tories* tegemoet te komen,

werd aan de naam EPP-fractie de aanduiding 'European Democrats' toegevoegd. In 2002 ging de EDU de facto op in de EPP.⁶⁰

Liberalen

In december 1993 ruilde de ELDR de term 'federatie' in haar benaming in voor 'partij'. Voortaan heette zij '*European Liberal, Democratic, and Reform Party*' (ELDR).⁶¹ Vlak daarvoor was ook de wijze van besluitvorming aangepast: in plaats van gekwalificeerde meerderheden konden besluiten worden genomen met een gewone meerderheid. In principe stonden de lidpartijen daarmee enige soevereiniteit af aan het Europese partijverband. Aanvankelijk werd hiervan maar weinig gebruik gemaakt, aldus de Zweedse politicologe C. Sandström: 'The newly created party would still use negotiations as the primary method of reaching common decisions, emphasizing the confederal composition of the ELDR'.⁶² Desalniettemin zou langzamerhand vaker bij meerderheid worden besloten, ook in politiek meer gevoelige aangelegenheden.⁶³ In zekere zin werd de ELDR daarmee wat supranationaler. F.A. Wijsenbeek, secretaris-generaal van de ELDR in de jaren 1975-1982 en lid van het Europees Parlement voor de VVD van 1984 tot 1999, plaatst hierbij echter kanttekeningen.⁶⁴

In de jaren negentig werd ook de organisatiestructuur van de ELDR gewijzigd. Zo kwam er net als bij de PES en de EPP tussen het congres en bestuur een nieuw orgaan, de 'council'. Dit gremium, waarin alle aangesloten partijen zijn vertegenwoordigd, kwam frequenter bijeen dan het congres. Vanwege de toegenomen bevoegdheden van het Europese Parlement en de wens de opstelling van de aangesloten partijen voorafgaande aan bijeenkomsten van de Europese Raad te coördineren, zijn de onderlinge contacten binnen ELDR-verband sterk toegenomen. In 1995 werd het informele overleg van de partijleiders geformaliseerd. Op deze bijeenkomsten waren doorgaans ook de liberale Eurocommissarissen en de ministers van Buitenlandse Zaken aanwezig. In de verhouding tussen de fractie en de partij kwam verandering, althans formeel. Volgens de statuten diende de fractie de ELDR te representeren in het Europees Parlement, waarmee de autonome positie van de parlementariërs enigszins aan banden werd gelegd.

Tot slot haalde de ELDR in de jaren negentig de banden met de lidpartijen en hun ledenaanhang verder aan. De 'landelijke' partijsecretarissen ontmoetten elkaar in ELDR-verband, vertegenwoordigers van de Europartij bezochten vaker landelijke partijbijeenkomsten, nationale parlementariërs gingen op bezoek bij de Eurofractie. Het logo van de ELDR diende meer op de publicaties van de lidpartijen te staan. De introductie van individueel lidmaatschap bleek echter nog een brug te ver: een

meerderheid van de lidpartijen vreesde dat dit de nationale partijorganisaties zou ondermijnen.

Groenen

Evenals de andere Europartijen ging aan het begin van de jaren negentig ook de EGC op de schop. Zo dienden de groene partijen die in Oost-Europa ontstonden, in de organisatie te worden opgenomen. In juni 1993 vormde de EGC zich om tot de wat hechter georganiseerde *European Federation of Green Parties* (EFGP). Anders dan bij haar voorganger konden de EFGP-organen besluiten nemen op basis van gekwalificeerde meerderheden. De formulering in de statuten bood echter de nodige speelruimte aan de lidpartijen. De Duitse politicoloog T.M. Dietz meent dan ook dat de EFGP niet kan worden beschouwd als een heuse Europese, supranationale partij; 'the point has not yet been reached when decisions taken by majority voting are truly accepted and executed by all member parties. Only in that way would their autonomy and their veto power be reduced'.⁶⁵ Van de EFGP konden alleen partijen, geen individuen lid worden.

De na 1989 verbeterde relaties met de Eurofractie bleven in de EFGP-structuur betrekkelijk goed; zo werd er onder meer een 'alarmklok'-procedure afgesproken die de partij de mogelijkheid gaf om revisie te vragen van ingenomen fractiestandpunten. De fractie was echter geen verantwoording schuldig aan de EFGP. De scheiding tussen de fractie en het EFGP-bestuur bemoeilijkte de onderlinge politieke afstemming. De slagkracht van de EFGP werd verder gehinderd door de afwezigheid van frequente partijleidersbijeenkomsten.

Regionalisten

In de loop van de jaren negentig maakte de EFA ook duidelijk dat zij aspiraties als Europartij had. In 1995 voegde zij aan haar benaming de aanduiding '*Democratic Party of the Peoples of Europe*' toe, zonder de organisatiestructuur al te veel te wijzigen.⁶⁶ Toch verschilde zij in vele opzichten van de vier andere Europartijen, in de eerste plaats omdat zij niet kon bogen op een permanente fractiestructuur in het Europees Parlement. Van 1989 tot 1994 had de EFA een eigen, zelfstandige fractie gehad, maar na de teleurstellend verlopen Europese verkiezingen van 1994 en het gedwongen vertrek van het Italiaanse *Lega Nord* moest zij weer naar samenwerkingspartners zoeken. Tot 1999 vormde de EFA samen met Franse en Italiaans Radicalen één fractie; daarna weer met de Groenen (net als in 1984-1989). Daarbij komt dat de lidpartijen van de EFA geen zitting hebben in een nationale regering, waardoor ze geen invloed op de besluitvormende Europese organen (Raad en Commissie) konden uitoefenen.⁶⁷ Als gevolg hiervan organiseerde de Alliantie geen

partijleidersbijeenkomsten voorafgaand aan een zitting van de Europese Raad. Pas in 2000 belegde de EFA voor de eerste keer een conferentie voor de leiders van de lidpartijen en hun regionale afgevaardigden.

Balans

Mede als gevolg van de formele vastlegging van de ‘politieke partijen op het Europese niveau’ in het Verdrag van Maastricht gingen de Europartijen zich zelfbewuster gedragen – hetgeen op symbolische wijze tot uitdrukking kwam in het feit dat de meeste zich in plaats van ‘federatie’ nu ‘partij’ gingen noemen. Het toegenomen zelfvertrouwen kwam ook tot uitdrukking in een meer geprononceerde politieke opstelling. In plaats van zich met name te concentreren op het opstellen van verkiezingsprogramma’s en electorale mobilisatie – zoals zij vanaf 1979 eigenlijk vooral hadden gedaan – gingen de Europartijen zich in de jaren negentig meer toeleggen op beleidsontwikkeling en de beïnvloeding van de politieke agenda van de Europese Unie.

Deze accentverschuiving leidde tot aanpassingen in de organisatiestructuur van de grootste Europartijen. De belangrijkste hervorming was wel in de eerste helft van de jaren negentig de institutionalisering van de bijeenkomsten van de nationale partijleiders (in het geval van de EPP en PES niet zelden ook regeringsleiders) met de voornaamste geestverwanten binnen de organen van de Europese Unie. Doel van dit gremium was door onderling overleg te komen tot een gezamenlijke opstelling in de Europese Raad van staats- en regeringsleiders, teneinde de politieke invloed te vergroten. Dat het belang van deze bijeenkomsten waarop de politieke elite van de lidpartijen en de Europese Unie binnen één ideologische familie elkaar treft sinds het midden van de jaren tachtig is toegenomen, blijkt enerzijds uit de stijgende frequentie waarmee ze gehouden worden en anderzijds uit de toegenomen opkomst van de partijleiders.⁶⁸ De instelling ervan leidde overigens wel tot een zekere centralisatie en verminderde *accountability* binnen de Europartijen, aangezien de partijleiders statutair gezien geen verantwoording verschuldigd waren aan het congres – het hoogste orgaan – van de Europartij; hooguit aan hun eigen nationale partijcongres.⁶⁹

De behoefte aan meer afstemming en coördinatie speelde ook een rol bij de introductie van de council (raad), die frequenter dan het congres daagde. Met de sterker wordende politieke functie van de Europartijen alsmede de toename van het aantal potentiële lidpartijen uit Midden- en Oost-Europa (die als waarnemer of geassocieerd lid aan de Europartij verbonden waren) werd hun organisatie complexer, hetgeen zich ook manifesteerde in de toename van het aantal werkgroepen, die op onderdelen hun politieke en beleidsmatige stellingname moesten voorbereiden.⁷⁰

De overgang – in ieder geval nominaal – van federatie naar partij bracht voor de meeste Europartijen een aanpassing van hun interne besluitvormingsprocessen met zich mee. Degenen die dit nog niet hadden gedaan, voerden ook het meerderheidsbeginsel in. In theorie geraakten ze hiermee in de door Niedermayer onderscheiden integratiefase. Van supranationalisme was in de praktijk echter niet al te veel sprake, zeker niet buiten de EPP. Niet alleen bleef het zoeken naar consensus toch vaak het uitgangspunt, maar ook hadden de lidpartijen doorgaans formeel de mogelijkheid zich aan een meerderheidsbesluit te onttrekken. Daarmee bleef de daadwerkelijke, effectieve overdracht van soevereiniteit van de lidpartijen naar het transnationale niveau beperkt – ook al omdat de partijleidersbijeenkomsten niet op basis van meerderheid besluiten namen.

Nadat zij zich sterker in de Europese politieke arena lieten gelden, trachtten in ieder geval de belangrijkste Europartijen de banden met de basis – de nationale lidpartijen – aan te halen en hun zichtbaarheid bij de partijleden te vergroten. Vanaf het einde van de jaren negentig richtten zij zich nadrukkelijk op de lidpartijen, ook onder het niveau van de landelijke partij-elite. Een logische vervolg hierop zou de invoering van het individueel lidmaatschap zijn, maar dat was afgezien van de EPP nog een stap te ver.

De meeste Europartijen ontwikkelden zich tegen het einde van de twintigste eeuw tot meer veelzijdige organisaties, die zich niet alleen exclusief op het opstellen van verkiezingsprogramma's en – in mindere mate – de mobilisatie van de kiezer richtten, maar zich ook bezighielden met de onderbouwing en uitwerking van beleidsvoorstellen in een Europese context en met de machtspolitieke beïnvloeding van de beleidsagenda van de Europese Unie.⁷¹ Dankzij de gecoördineerde aanpak van de partijleiders waren de Europartijen in hun relatie met de Eurofracties in de gelegenheid het initiatief wat meer naar zich toe te trekken. Desalniettemin bleef hun positie nog altijd ondergeschikt. Kantoorruimte, personeel, financiën – wat betreft de hulpbronnen moesten de Europartijen bij hun geestverwanten in het Europese Parlement aankloppen. Pas de invoering van het partijstatuut in 2003 zou aan deze afhankelijk-relatie een einde maken.

3.4 Partijstatuut (2003)

Dat aan de feitelijke erkenning in het Verdrag van Maastricht geen wettelijke en financiële gevolgen werden gegeven, was door de Europartijen als zeer teleurstellend ervaren. Om hun taken in het Europese politieke proces (waarop het Verdrag van Maastricht zinspeelde) naar behoren uit te voeren, was het volstrekt logisch dat de Europartijen

gesubsidieerd zouden worden – zeker wanneer de kostenverhogende geografische schaal waarop zij moesten opereren in ogenschouw werd genomen. Ondanks de nodige discussie veranderde er echter niets in het Verdrag van Amsterdam, dat in oktober 1997 werd gesloten. In 2000 drongen de leiders van de vijf Europartijen aan op de opstelling van een partijenstatuut, waarin hun financiële en wettelijke positie geregeld werd. Daarbij speelde mee dat er steeds meer kritiek kwam – onder meer van de Europese Rekenkamer – op de wijze waarop (vooral de grote) Europartijen financieel en anderszins werden gesteund door hun fracties.⁷² In 2000 zou vijf à tien procent van de 35 miljoen euro die de Eurofracties aan Europese ondersteuning hadden ontvangen, bij de Europartijen zijn beland; de PES bijvoorbeeld was voor meer dan de helft van haar inkomsten afhankelijk van de fractie.⁷³ Ook het Europees Parlement drong aan op het opstellen van regels die de financiële transparantie zouden bevorderen.

In het in 2001 overeengekomen Verdrag van Nice, dat in 2003 in werking zou treden, werd een statuut voor de Europartijen aangekondigd. Artikel 191 herhaalde de formulering van het Verdrag van Maastricht en van Amsterdam, maar voegde daaraan toe: ‘The Council... shall lay down the regulations governing political parties at European level and in particular the rules regarding their funding’. Pas in november 2003 werden door het Europees Parlement en de Europese Commissie ‘the regulations governing political parties and rules regarding their funding at European level’ vastgesteld. Wanneer Europartijen voor subsidiëring uit de begroting van de Europese Unie in aanmerking willen komen, dienen zij in ieder geval rechtspersoonlijkheid te hebben. Verder moeten zij in minstens een kwart van de lidstaten in bovenlokale parlementaire organen vertegenwoordigd zijn, dan wel in minstens een kwart van de lidstaten bij de laatste verkiezingen voor het Europees Parlement minimaal drie procent van de stemmen hebben behaald die in elk van die lidstaten zijn uitgebracht. Bovendien dienen zij in hun programma en optreden de grondbeginselen van de Europese Unie (‘vrijheid, democratie, eerbiediging van de mensenrechten en de fundamentele vrijheden alsmede de rechtsstaat’) te eerbiedigen. Verder moeten de Europartijen een overzicht geven van de donaties boven de vijfhonderd euro. Zij mogen geen anonieme donaties ontvangen en evenmin gelden van ondernemingen waarop de overheid invloed kan uitoefenen, of bedragen boven 12.000 euro. De subsidies mogen niet meer bedragen dan maximaal driekwart van de begroting van de Europartij, en kunnen slechts besteed worden aan administratieve kosten, kosten in verband met logistieke steun, bijeenkomsten, onderzoek, grensoverschrijdende evenementen, studies, voorlichting en publicaties. Zij mogen niet worden aangewend voor steun aan de lidpartijen op nationaal niveau.

Het partijenstatuut had grote gevolgen voor het Europese partijstelsel, voorzover daarvan sprake is. Dat de EFGP zich in februari 2004 omdoopte tot European Green Party (EGP), was een betrekkelijk geringe verandering. Ingrijpender was de expliciete bepaling dat donaties uit de begrotingen van de fracties van het Europees Parlement niet langer geoorloofd waren. Hierdoor kwam er een einde aan de financiële en administratieve afhankelijkheid ten opzichte van de Europartijen van de fracties. De kantoren van de PES, de ELDR en de EGP verhuisden naar lokaties buiten de parlamentsgebouwen. In plaats van geldelijke bijdragen van de fracties kregen de Europartijen nu subsidies van de Europese Unie, die overigens beduidend minder waren dan wat ze van de Eurofracties ontvingen. De subsidieregeling leidde daarnaast binnen korte tijd tot de oprichting van vijf nieuwe Europartijen – overwegend eurosceptische en -kritische formaties, zoals de *Party of the European Left* (bestaande uit links-socialistische en (voormalige) communistische partijen), de *Alliance of Independent Democrats in Europe*, de *EUDemocrats*, en de *Alliance for Europe of the Nations*. De enige nieuwe Europartij die de Europese integratie omhelsde, was de *European Democratic Party*. Men zou kunnen zeggen dat daarmee op het niveau van het Europese partijstelsel de mogelijkheden voor het tot uitdrukking brengen van de politieke wil van de burgers gevarieerder werden. In 2006 ontvingen tien Europartijen in totaal circa 8,5 miljoen euro subsidie; in 2008 10,6 miljoen euro. Omdat er onduidelijkheid bestond over de vraag of deze middelen ook konden worden ingezet voor de financiering van de campagne voor de Europese verkiezingen, werd later nadrukkelijk bepaald dat dit geoorloofd was, zolang zij maar niet (al dan niet gedeeltelijk) ten goede kwamen aan de nationale partijen.

De subsidieregeling creëerde zo haar eigen dynamiek, niet alleen wat betreft het aantal begunstigde Europartijen en de hoogte van het bedrag, maar ook met betrekking tot nieuwe te financieren organisaties. In december 2007 kwamen ook voor het eerst Europese politieke stichtingen voor financiële steun (van ongeveer vijf miljoen euro) in aanmerking, wanneer zij verbonden waren met een erkende Europartij. Met officieel als doel het debat over Europa te bevorderen en burgers hierbij te betrekken, dienden de stichtingen een bijdrage te leveren aan de versterking van de representatieve functie van de Europartijen. Alle grote Europartijen richtten snel een stichting op, die doorgaans de vorm kreeg van een netwerk van de wetenschappelijke bureaus van de lidpartijen. Deze stichtingen assisteren de Europartijen bij de onderbouwing en ontwikkeling van beleid, wat in theorie hun positie ten opzichte van de fracties ten goede komt.

Zoals vermeld trachtten sinds het einde van de jaren negentig in ieder geval de belangrijkste Europartijen de banden met de basis – de nationale lidpartijen – verder aan te halen en hun zichtbaarheid voor de partijleden te vergroten. Ook aan de basis werden er hier en daar spontaan projecten onder de vlag van de Europartij opgezet. In de EGP bijvoorbeeld voeren leden van de Nederlandse, Vlaamse en Duitse lidpartijen gezamenlijk campagne. Het logische culminatiepunt van deze initiatieven van bovenaf en van onderop is de invoering van het individuele lidmaatschap van de Europartij. De EPP kende deze mogelijkheid zoals vermeld al sinds de vroege jaren negentig; de ELDR volgde in 2004 (althoewel het er in de praktijk nog niet van is gekomen). De PES kent geen individuele leden; zij vindt het onnodig omdat de leden van de nationale partijen indirect lid zijn van de Europartijen. Bij de EGP kunnen belangstellenden zich laten registreren als ‘supporter’. Het aantrekken van nieuwe leden of supporters is niet echt een succes: de EPP telt 120 individuele leden, de Groenen 1.271 supporters.⁷⁴ In geen enkel geval hebben zij stemrecht.

4. Balans

Vanaf het einde van de jaren zeventig hebben de Europartijen vooral de functie van articulatie- en aggregatie vervuld, en in mindere mate die van electorale mobilisatie. In de loop der tijd zijn daar nieuwe taken bijgekomen, zoals in de jaren negentig de grotere nadruk op gemeenschappelijke beleidsontwikkeling, *agenda-setting* en de gecoördineerde beïnvloeding van de uitkomsten van de Europese Raad. Meer recentelijk ondernemen de Europartijen pogingen om hun maatschappelijk draagvlak te verbreden door de integratie van individuele burgers en van de achterban van de lidpartijen binnen hun organisatorische verband.

Geconstateerd kan worden dat de representatieve functies van de Europartijen zich weliswaar in de breedte hebben ontwikkeld, maar dat de partijen in het algemeen met deze taakuitoefening tot dusverre slechts in beperkte mate succes hebben geboekt. Dit betreft niet zozeer hun grotere focus op gezamenlijke beleidsontwikkeling. Hier lijken de Europartijen erin te zijn geslaagd hun politieke profiel enigszins aan te scherpen en hun mogelijkheden tot het mede bepalen van de politieke agenda van de Europese Unie te vergroten (verwacht mag worden dat deze trend door de komst van gelieerde politieke stichtingen zal worden versterkt). Ook bleken de Europartijen functioneel als platform voor de conferenties van de nationale partij- en regeringsleiders teneinde de besluitvorming van de Europese Raad te kunnen beïnvloeden.

Tegenover deze betrekkelijke successen staat dat de electoraal-mobiliserende functie van de Europartij nog steeds te wensen overlaat. De gemiddelde opkomst in de lidstaten bij de Europese verkiezingen bedroeg 63% in 1979, en daalde vervolgens onafgebroken tot nog geen 46% in 2004. Uit opinieonderzoek blijkt dat de verkiezingen de afstand tussen de Europese Unie en het Europese publiek zeker niet hebben verkleind. Ook op de articulatie- en aggregatiefunctie valt het een en ander aan te merken. Weliswaar hebben in ieder geval de grote Europartijen bij elke verkiezing programma's opgesteld, maar die worden door velen echter als rijkelijk vaag beschouwd. Bovendien wordt aan de status ervan afbreuk gedaan door het feit dat veel lidpartijen daarnaast standaard met een eigen manifest komen.

Voordat de vraag zal worden beantwoord waaraan deze uiteenlopende prestaties toe te schrijven zijn, wordt eerst de organisatorische evolutie van de Europartijen in de laatste dertig jaar in ogenschouw genomen. Hierin valt een duidelijke trend te bespeuren. In de door Niedermayer geconstrueerde ontwikkelingsgang zijn de Europartijen het stadium van contact en coöperatie voorbij. Hoewel zij zich na het Verdrag van Maastricht allemaal 'partijen' zijn gaan noemen, betekent dit niet dat zij nu alle zijn uitgegroeid tot geheel geïntegreerde, volwaardige partijorganisaties in de betekenis die Niedermayer eraan geeft – dat wil zeggen met individueel lidmaatschap en interne besluitvorming gebaseerd op meerderheden. Dat laatste mag dan vaak formeel wel zijn ingevoerd, maar in de praktijk komt het er vaak toch niet van – wellicht met uitzondering van de EPP. Wanneer het om essentiële zaken gaat is het zoeken naar consensus nog altijd gangbaar, simpelweg omdat de lidpartijen niet bij voorbaat op wezenlijke punten hun invloed wensen op te geven ten faveure van een supranationaal orgaan dat hen kan overrulen – en dat geldt zeker voor partijen die deel uitmaken van de regering. Ook wat betreft het individuele lidmaatschap zijn de lidpartijen terughoudend. Zij geven niet graag hun monopolie op het lidmaatschap van de Europartij op, omdat zij vrezen zowel voor een ondermijning van hun nationale spilfunctie binnen het Europese verband als voor een versterking van de supranationale structuur van de europartijen.

'Genuinely integrated European parties would require a further transfer of "sovereignty" from national parties', aldus Johansson (al eerder genoemd), en daar zijn de lidpartijen dus beducht voor.⁷⁵ Dat blijkt ook uit de functies die de Europartijen uitoefenen en die net aan de orde zijn geweest. Wanneer de lidpartijen denken baat te hebben bij de uitvoering van bepaalde taken op Europees niveau, dan gebruiken ze hiervoor graag de Europartijen. Voorbeelden zijn de fracties in het Europees Parlement (waarmee de invloed van de lidpartij veel verder reikt dan bij

een geïsoleerd optreden) en de partijleidersbijeenkomsten ter beïnvloeding van de agenda van de Europese Raad. Vanwege de vermeende integrerende werking werd de institutionalisering van deze conferenties beschouwd als een teken van revitalisering van de Europartijen. In feite zijn deze bijeenkomsten evenwel niet veel meer dan intergouvernementele, niet-transparante conclaven van nationale partijleiders die niet of nauwelijks aan een federatief orgaan verantwoording verschuldigd zijn.⁷⁶

Met een grotere rol voor de Europartijen in het *linkage*-proces tussen de burgers en de politieke elite van de Unie, dat voor hun verdere ontwikkeling essentieel is, hebben de lidpartijen echter veel meer moeite, omdat die ten koste van hun eigen positie zou gaan. Het individuele lidmaatschap van de Europartij stelt weinig voor, voor zover het al is ingevoerd: deze categorie leden heeft niet eens stemrecht. Ook bij de Europese verkiezingen hebben de Europartijen het nakijken. Het is een paradox dat zij zijn opgericht met het oog op de directe Europese verkiezingen, maar dat de nationale lidpartijen nog steeds het Europese electorale proces nagenoeg geheel domineren: zij rekruteren de kandidaat-parlementariërs, stellen veelal nog eigen verkiezingsprogramma's op en bepalen de nationale context van de verkiezingscampagnes. Deze 'nationalisering' leidt overigens tot een vervorming van het representatieve mechanisme: de Europarlementariërs vertegenwoordigen in het Europese politieke domein het electoraat op basis van voorkeuren die gerelateerd zijn aan de nationale politieke arena.⁷⁷

Deze incongruentie zou verminderd kunnen worden door ten minste een deel van de leden van het Europees Parlement te laten verkiezen via transnationale, pan-Europese kandidatenlijsten, zoals wel is voorgesteld.⁷⁸ De positie van de Europartij zou hierdoor kunnen worden versterkt, doordat zij nu zelf ook kandidatenlijsten kan opstellen (waardoor overigens ook haar positie ten opzichte van de Europarlementariërs aan kracht wint). De eigen kandidatenlijst zou kunnen leiden tot een (wat) sterkere identificatie van de kiezers met Europartijen. Verder zouden de Europartijen in alle lidstaten zelf campagne kunnen gaan voeren over Europese thema's, waarbij naar verwachting hun Europese verkiezingsprogramma meer betekenis zou gaan krijgen. De verkiezingsstrijd zou hierdoor mogelijk ook een sterker Europees karakter krijgen, zeker wanneer die ook nog eens wordt gepersonaliseerd door na de verkiezingen het Europees Parlement de voorzitter van de Europese commissie te laten aanwijzen.⁷⁹ Ook hiervan zouden de Europartijen profiteren, omdat zij dan kandidaten naar voren mogen schuiven. Al met al kan hierdoor de link tussen het Europese electoraat en de Europese instituties worden versterkt.

5. Slot

Het is duidelijk dat de Europartijen nog niet goed in staat zijn uitdrukking te geven aan de politieke wil van de burgers, zoals voor het eerst in het Verdrag van Maastricht van hen werd en momenteel ook in het Verdrag van Lissabon wordt gevraagd. De vraag is of dat aan hen ligt, of aan andere factoren. Duidelijk is dat het politieke bestel van de Europese Unie sterk afwijkt van de nationale versies. Zoals de Italiaanse politicoloog L. Bardi het stelde: 'even if, for analytical purposes, we consider the EC a fully autonomous political system, then the most important institutional condition for political party development, the centrality of parliament, does not pertain'.⁸⁰ Er is in de Unie immers geen regering die steunt op een parlementaire meerderheid van een bepaalde politieke signatuur. Voor de Europartijen is om die reden hoe dan ook weinig eer te behalen.

De toekomst van de Europartijen hangt in belangrijke mate af van de mogelijkheid om een meer substantiële invulling te kunnen geven aan hun intermediaire, representatieve functie. Direct en ook indirect zijn zij daarbij afhankelijk van de nationale partijen. De laatste bepalen via hun vertegenwoordigers in de diverse Europese instellingen de richting van de Europese integratie, en daarmee ook de ontwikkeling van de Europartij. Institutionele vernieuwingen als de invoering van pan-Europese lijsten of de voordracht en verkiezing van de Commissievoorzitter door het Europese Parlement zal de representatiefunctie van de Europartij ongetwijfeld ten goede komen.

Tegelijkertijd hebben de lidpartijen ook rechtstreeks invloed op de inrichting van de Europartij. 'National parties remain the "gatekeepers" on transnational party activity', in de woorden van de Britse politicoloog R. Ladrech.⁸¹ Tot nu toe zijn de Europartijen vooral afhankelijk van hun goodwill, en die lijkt in de regel niet al te groot: hen worden onafhankelijke autoriteit en ontwikkelingsmogelijkheden onthouden.⁸² Dit verklaart, in combinatie met de institutionele bijzonderheden van het Europese politieke systeem, de eigenaardige structuur van de Europartij: het zijn gedecentraliseerde, netwerkachtige, coördinerende organisaties, die de mogelijkheid bieden tot horizontaal contact (tussen Europarlementariërs, Eurocommissarissen en regeringsleiders in de Europese Raad) en verticaal contact (tussen hen en de nationale partij-elite).⁸³ Daarmee zijn ze meer faciliterend dan representerend – en dat zal zo blijven zolang de nationale politieke partijen dat willen.

noten

¹ Verdrag van Maastricht, zie eur-lex.europa.eu/nl/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html (2 februari 2009).

² Zie voor een beknopt overzicht: P. Delwit, 'Federations of Political Parties', in: Y. Déloye en M. Bruter, red., *Encyclopedia of European Elections*, Basingstoke, 2007, 221-224.

³ R.S. Katz and P. Mair, 'The Evolution of Party Organizations in Europe. The Three Faces of Party Organization', in: S.B. Wolinetz, red., *Political Parties*, Aldershot, 1998, 183-207; zie ook L. Bardi, 'European Party Federation's Perspectives', in: P. Delwit, E. Kūlahci en C. Van de Walle, red., *The Europarties. Organisation and influence*, Brussel, 2001, 309-322.

⁴ O. Niedermayer, 'Die europäischen Parteienbünde', in: O.W. Gabriel, O. Niedermayer en R. Stöss, red., *Parteiendemokratie in Deutschland*, Wiesbaden, 2002, 428-446, 436.

⁵ *Ibidem*, 439.

⁶ G. van Oudenhove, *The Political Parties in the European Parliament. The first ten years (September 1952 – September 1962)*, Leiden, 1965, 138.

⁷ E. van Rooyen en G. Voerman, 'Het einde van een tijdperk? De PvdA en het verlangen naar Europese partijvorming', in: F. Becker, M. Hurenkamp en M. Sie Dhian Ho, red., *Het ongemak over Europa. WBS jaarboek 2008*, Amsterdam, 2008, 146-164, 147; zie ook G. Moschonas, 'Party of European Socialists (PES)', in: Déloye en Bruter, red., *Encyclopedia of European Elections*, 383-388.

⁸ S. Hix en U. Lesse, *Shaping a Vision. A History of the Party of European Socialists*, Brussel, 2002, 11, 15; R. Cohen, *Socialisten in Europa. De samenwerking van de socialistische partijen in het kader van de Europese Gemeenschap*, Antwerpen, 1974, 68.

⁹ Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, 13-17.

¹⁰ D. Marquand, 'Towards a Europe of the Parties', in: *The Political Quarterly*, 49 (1978), 425-445, 445.

¹¹ Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, 24; R. Ladrech, 'Party of European Socialists', in: K.M. Johansson en P. Zervakis, red., *European Political Parties between Cooperation and Integration*, Baden-Baden, 2002, 81-95, 83.

¹² Moschonas, 'Party of European Socialists (PES)', 384.

¹³ Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, 28.

¹⁴ A. van Kessel, 'Ruggen recht, heren!' Hoe de Nederlandse christen-democraten het tegenover hun Duitse geestverwanten aflegden in het debat over het profiel van de Europese Volkspartij, Hilversum, 2003, 31, 71; zie ook H.-M.Th.D. ten Napel, 'Van het continentale naar het

angelsaksische model van christen-democratie? Over de problematische europeanisering van de christen-democratische politiek', in: *Jaarboek 1996 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1997, 229-244.

¹⁵ J. Lodge en V. Herman, *Direct Elections to the European Parliament. A Community Perspective*, Londen, 1982, 154.

¹⁶ Van Kessel, 'Ruggen recht, heren!', 90, 151; Lodge en Herman, *Direct Elections*, 155.

¹⁷ G. Pridham, 'Christian Democrats, Conservatives and Transnational Party Cooperation in the European Community. Centre-Forward or Centre-Right?', in: Z. Layton-Henry, red., *Conservative Politics in Western Europe*, Londen, 1982, 318-346, 324; zie ook Lodge en Herman, *Direct Elections*, 153.

¹⁸ K.M. Johansson, 'European People's Party', in: idem en Zervakis, red., *European Political Parties*, 51-79, 57.

¹⁹ R.H. van de Beeten, 'Christen-democratie of midden-rechts blok?', in: *Christen Democratische Verkenningen*, 4, 1992, 161-174, 173.

²⁰ Lodge en Herman, *Direct Elections*, 157-158.

²¹ Johansson, 'European People's Party', 61.

²² D.L. Hanley, 'The European People's Party: towards a new party form?', in: idem, red., *Christian Democracy in Europe. A Comparative Perspective*, Londen, 1994, 185-201, 194-195; zie ook R.E.M. Irving, *The Christian Democratic Parties of Western Europe*, Londen, 1979, 246; en Johansson, 'European People's Party', 56.

²³ Lodge en Herman, *Direct Elections*, 161-162; R. Ladrech, 'The European Union and Political Parties', in: R.S. Katz en W. Crotty, red., *Handbook of Party Politics*, Londen, 2006, 492-498, 494.

²⁴ Johansson, 'European People's Party', 70.

²⁵ R. Hrbek, 'Transnational Links: The ELD and Liberal Party Group in the European Parliament', in: E.J. Kirchner, red., *Liberal Parties in Western Europe*, New York, 1988, 455-469, 457.

²⁶ Lodge en Herman, *Direct Elections*, 196.

²⁷ P. Delwit, 'European Liberal Democrat and Reform Party (ELDR)', in: Déloye en Bruter, red., *Encyclopedia of European Elections*, 169-172.

²⁸ G.A. van der List en H. Poppens, 'De VVD in internationaal verband', in: *Jaarboek 1996 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1997, 258-268, 266.

²⁹ Lodge en Herman, *Direct Elections*, 193, 207.

³⁰ Hrbek, 'Transnational Links', 464; zie ook Lodge en Herman, *Direct Elections*, 207.

³¹ R. Hrbek, 'Transnational links', 460, 468.

-
- ³² Lodge en Herman, *Direct Elections*, 207.
- ³³ Lodge en Herman, *Direct Elections*, 171-186; Van Kessel, 'Ruggen recht, heren!', 192.
- ³⁴ P. Lynch, *Minority Nationalism and European Integration*, Cardiff, 1996, 141-145.
- ³⁵ Zie www.fnp.nl/?fnp_yn_europa/wat_en_wa (1 februari 2009).
- ³⁶ C. Van de Walle, 'European Federation of Green Parties', in: Déloye en Bruter, red., *Encyclopedia of European Elections*, 160-163..
- ³⁷ T.M. Dietz, 'European Federation of Green Parties', in: Johansson en Zervakis, red., *European Political Parties*, 125-159, 125-139.
- ³⁸ S. Hix, 'The transnational party federations', in: J. Gaffney, red., *Political parties and the European Union*, London 1996, 308-331, 317.
- ³⁹ K. Reifen H. Schmitt, 'Nine Second Order National Elections: A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results', in: *European Journal of Political Research*, 8 (1980), 3-44.
- ⁴⁰ Hix, 'The transnational party federations', 315-316.
- ⁴¹ Ibidem, 317.
- ⁴² Ladrech, 'The European Union and Political Parties', 494.
- ⁴³ Hix, 'The transnational party federations', 317.
- ⁴⁴ Niedermayer, 'Die europäischen Parteienbünde', 433, 436.
- ⁴⁵ Ibidem, 443-444.
- ⁴⁶ K.M. Johansson en T. Raunio, 'Regulating Europarties. Cross-Party Coalitions Capitalizing on Incomplete Contracts', in: *Party Politics*, 11 (2005), 515-534, 522.
- ⁴⁷ Hix, 'The transnational party federations', 312, 323; S. Hix and C. Lord, *Political Parties in the European Union*, Basingstoke, 1997, 190.
- ⁴⁸ Van Rooyen en Voerman, 'Het einde van een tijdperk?', 154-155; zie ook B.J. van den Boomen, 'Tussen droom en daad. De internationale kant van de sociaal-democratie', in: *Jaarboek 1996 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1997, 245-257, 251-254.
- ⁴⁹ Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, 60; D.L. Hanley, *Beyond the nation state. Parties in the era of European integration*, Basingstoke, 2008, 64.
- ⁵⁰ Artikel 15.1 van de *Statutes of the Party of European Socialists*, vastgesteld op 7-8 december 2006. Zie ook 15.3: 'Whenever possible, political decisions shall in principle be taken on the basis of consensus.'
- ⁵¹ Moschonas, 'Party of European Socialists (PES)', 387.
- ⁵² Ladrech, 'Party of European Socialists', 86, 91; Ladrech, 'The European Union and Political Parties', 494; Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, 90-92.
- ⁵³ Van Rooyen en Voerman, 'Het einde van een tijdperk?', 156
- ⁵⁴ Johansson, 'European People's Party', 58-59.

⁵⁵ Ibidem, 60.

⁵⁶ Ibidem, 61. Een uitgesproken aanhanger van de opvatting dat de EPP het meest supranationaal van karakter is, is T.A. Rautu, 'European People's Party', in: Déloye en Bruter, red., *Encyclopedia of European Elections*, 182-186, in het bijzonder 186.

⁵⁷ Ibidem, 56.

⁵⁸ S. Van Hecke, 'Geloven in ideologie. Nederlandse christen-democraten en de vorming van de Europese Volkspartij', in: *Jaarboek 2005 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2005, 123-143.

⁵⁹ Hanley, *Beyond the nation state*, 99.

⁶⁰ A. Wintoniak, 'Uniting the Centre-right of Europe. The Result of Historical Developments and Political Leadership', in: *European View*, 1 (2006), 173-178, 178; S. Abrial, 'European Democratic Union', in: Déloye en Bruter, red., *Encyclopedia of European Elections*, 138-141, 141.

⁶¹ Hanley, *Beyond the nation state*, 119.

⁶² C. Sandström, 'European Liberal, Democrat and Reform Party', in: Johansson en Zervakis, red., *European Political Parties*, 97-123, 102.

⁶³ Sandström, 'European Liberal, Democrat and Reform Party', 103.

⁶⁴ E-mail F.A. Wijsenbeek, 11 december 2008 en 4 maart 2009.

⁶⁵ Dietz, 'European Federation of Green Parties', 130, 134.

⁶⁶ D.L. Seiler, 'The Democratic Party of the Peoples of Europe (DPPE-EFA)', in: Delwit, Külahci en Van de Walle, red., *The Europarties*, 203-219, 210; Lynch, 'Co-operation between regionalist parties', 195-196.

⁶⁷ L. Dewinter en M. Gomez-Reino Cachafeiro, 'European Integration and Ethnoregionalist Parties', in: *Party Politics*, 8 (2002), no. 4, 483-503, 485.

⁶⁸ S. Hix, 'Parties at the European Level', in: P. Webb, D.M. Farrel en I. Holliday, red., *Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, Oxford, 2002, 280-309, 301.

⁶⁹ G. Moschonas, 'The party of European Socialists. The difficult "construction" of a European player', in: Delwit, Külahci en Van de Walle, red., *The Europarties*, 113-134, 118-121.

⁷⁰ Hix, 'Parties at the European Level', 281-282.

⁷¹ Ladrech, 'Party of European Socialists', 81; idem, 'The European Union and Political Parties', 493.

⁷² S. Day en J. Shaw, 'The Evolution of Europe's Transnational Political Parties in the Era of European Citizenship', in: T.A. Börzel en R.A. Cichowski, red., *The State of the European Union. Law, Politics, and Society*, Oxford, 2003, 149-169, 157.

⁷³ K.M. Johansson en P.A. Zervakis, 'Historical-Institutional Framework', in: idem, red., *European Political Parties*, 11-28, 21; Hix and Lesse, *Shaping a Vision*, 101.

⁷⁴ E-mail S. Paeme (EPP), 10 februari 2009; e-mail C. Lauwers (EGP), 12 februari 2009.

⁷⁵ K.M. Johansson, 'Toward a theory of federations of political parties in multilevel Europe. At the nexus of international relations and comparative politics', in: Delwit, Külahci en Van de Walle, red., *The Europarties*, 17-43, 31.

⁷⁶ G. Moschonas, 'The party of European Socialists', 120; Niedermayer, 'Die europäischen Parteienbünde', 445.

⁷⁷ C. Lord, 'The Political Parties and the European Union. What kind of imperfect Competition?', in: Delwit, Külahci en Van de Walle, red., *The Europarties*, 45-76, 54; zie ook C. Lord, 'What role for parties in EU politics?', in: *European Integration*, 24 (2002), no. 1, 39-52.

⁷⁸ T. Raunio, 'Party-Electoral Linkage', in: Johansson en Zervakis, red., *European Political Parties*, 163-189, 174-175; S. Day en J. Shaw, 'Transnational Political Parties', in: R. Bellamy, D. Castiglione en J. Shaw, red., *Making European Citizens. Civic Inclusion in a Transnational Context*, Basingstoke (etc.), 2006, 99-117, 105-106.

⁷⁹ S. Hix, *What's wrong with the European Union and how to fix it*, Cambridge, 2008, 160-163.

Day en Shaw, 'Transnational Political Parties', 106-107.

⁸⁰ L. Bardi, 'Transnational Party Federations, European Parliamentary Party Groups, and the Building of Europarties', in: R.S. Katz en P. Mair, red., *How Parties Organize. Change and Adaption in Party Organizations in Western Democracies*, London, 1994, 357-372, 258.

⁸¹ Ladrech, 'The European Union and Political Parties', 496, 498: 'After thirty years of existence, the party federations have experienced only modest organizational growth, and their linkage function between the supranational and national dimensions remains extremely modest.'

⁸² P. Delwit, E. Külahci en C. Van de Walle, 'The European party federations. A political player in the making?', in: idem, red., *The Europarties*, 5-16, 9; C. Lord, 'The Political Parties and the European Union', 53, 63.

⁸³ Delwit, Külahci en Van de Walle, 'The European party federations', 10; Niedermayer, 'Die europäischen Parteienbünde', 439.